

מסע לארץ-ישראל

שני מכתבים של התיאולוג השבדי מיכאל אנמאן (1712)

מרדכי לוי

שבדיה נחשבה בראשית המאה הי"ח למעוז של האורתודוקסיה הלותראנית. לימודי היהדות והלשון העברית זכו בה לפריחה יוצאת דופן! בעשור השני למאה הי"ח גברה ההתעניינות בארץ הקודש בקרב משכילי שבדיה. מרחבי ארץ-ישראל נראו לשבדים קרובים יותר, לאחר שמלכם, קרל ה-12, נחל מפלה בפולטאבה, ונאלץ עקב כך לשהות בשנים 1709-1714 בתחומי הקיסרות העות'מאנית, ספק כגולה ספק כשבוי של השולטן. המלך היה לותראני אדוק, ועל כן אין זה מפתיע שהוא שיגר ממחנה גלותו בֶּנְגֶר (בסרביה) מספר שליחים לארץ-ישראל, על-מנת שיביאו אליו רשמים ורישומים ממראות הארץ ובמיוחד מהמקומות הקדושים.

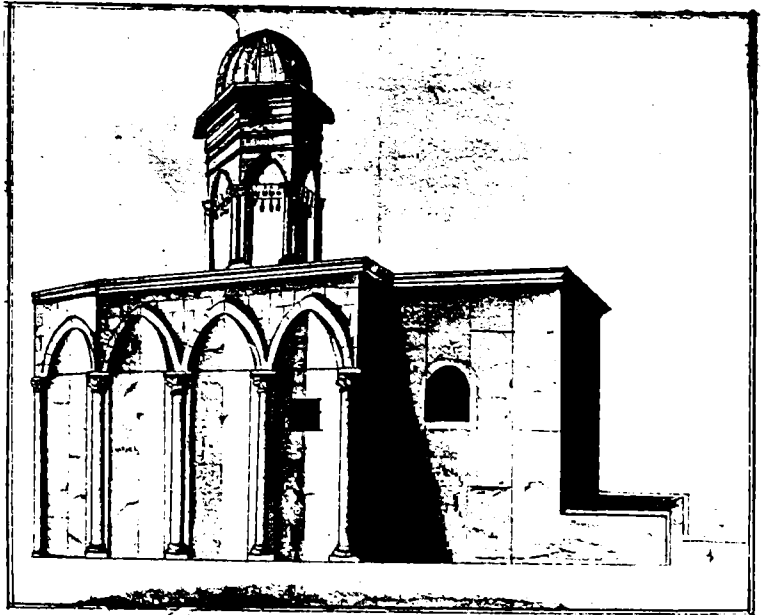
מיכאל אנמאן (Michael Eneman), תיאולוג ומזרחן באופסלה, היה מועמד טבעי לצאת בשליחות המלך לארץ-ישראל. לזכותו נזקפו גם שנתיים (1709-1711), שבהן שירת ככומר ראשי בצירות השבדית בקושטא, ולמד להכיר את מסכת השלטון העות'מאני. אנמאן יצא למסעו מקושטא ב-23 באוגוסט 1711. המסע נמשך כשנתיים, ובמהלכו הורע מצב בריאותו. ב-3 ביולי 1713 חזר אנמאן למחנה המלך, שהועתק בינתיים לֶדְמִירְטֶש (ליד אֶדִירְנָה).

על-פי המסופר נהג קרל ה-12 במשך חודשיים לשמוע מדי יום את רשמי מסעו. בסוף קיץ 1714 חזר אנמאן לשבדיה, ובריאותו לקויה. הוא נפל למשכב ב-26 בספטמבר, בתום טקס מינויו לפרופסור לשפות המזרח באופסלה, ושוב לא התאושש ממחלת השחפת, שבה לקה בעת מסעו. ב-5 באוקטובר 1714 נפטר בהיותו בן 38.

אנמאן כתב יומן מסע מפורט, הנחשב לאחד החשובים שנכתבו לפני המאה הי"ט. כישוריו של אנמאן — השכלתו התיאולוגית, בקיאותו בשפות המזרח (תורכית, ערבית ועברית) וסקרנותו הבלתי נלאית — הקנו לו יתרון על מרבית הנוסעים בני תקופתו.

בני דורו של אנמאן בשבדיה היו מודעים לחשיבותו של היומן, אך כל נסיונותיהם להביאו לדפוס בשלמות נכשלו. מהדורה נסיונית של פרק בודד מהיומן (על שהייתו מאונס ביפו) הובאה

* המאמר מוקדש לזכרו של גרשם לייזרסון ז"ל, אשר פתח בפני אשנב לעולם העבר.
1 בשנים 1691-1720 הושלמו באוניברסיטאות שבדיות 82 חיבורים לתואר דוקטור בתחום היהדות. יהודים מומרים שימשו כמדריכים לשפה העברית. נאומים בעברית נישאו בארועים חגיגיים בשטוקהולם ובאופסלה. כמבוא לנושא עיין: H.J. Schoeps, *Philosemitismus im Barock*, Tübingen, 1952, pp. 134-162 [להלן: שאפס, בארוק].

Det Kapell som är ofwår Christij Graf.

מימין: קברו של ישו – רישום יחיד מארץ-ישראל שנשתמר, מעשה-ידידיו של המאיור קורנליוס לוס. משמאל: המלך השבדי קרל ה-12

לדפוס על-ידי נוֹרְלִיוּס (Andreas Norrelius) בשנת 1740.² רק בשנת 1889, 175 שנה לאחר פטירתו של אנמאן, הותקנה מהדורה חלקית של היומן.³ תיאור המסע מירושלים חזרה לקושטא הובא בה באופן תמציתי בלבד, והתיאור המלא ממתין לפרסום עד היום.⁴ רק קטעים בודדים מהיומן תורגמו לשפות זרות. לקורא העברי מוכרים עד כה שני קטעים. האחד מתאר את שהייתו הממושכת של אנמאן ביפו,⁵ ואילו השני מתייחס למצוקת היהודים בירושלים.⁶

2 M. Eneman, *Det helige landets beskrifning*, Upsala 1740. נורליוס שימש באותה תקופה כספרן הראשי של אוניברסיטת אופסלה. הוא נחשב לתלמידו המובהק של השבתאי המומר יוהן קמפר (משה בן אהרן מקראקוב) אשר לימד גם את אנמאן עברית. לנאומו של נורליוס בעברית, משנת 1730 ראה: K.V. Zettersteen, *Andreas Norrelius' hebreiska oration vid jubelfesten i Uppsala, den 16 Juni 1730*, Leipzig 1923. על קורותיו של קמפר ומשנתו השבתאית ראה: שאפס, בארוק, עמ' 92-133.

3 M. Eneman, *Resa i Orienten* (ed. K.U. Nylander), Uppsala 1889. [להלן: אנמאן, יומן].

4 מאמר מפורט על דמותו של אנמאן ומסעו לארץ-ישראל, המתמקד בפרקי היומן שטרם יצאו לאור, נמצא בהכנה על-ידי המחבר.

5 נ' שור, 'שליחיו של קרל ה-12 לארץ-ישראל', ספר וילנאי, ירושלים 1984, עמ' 426-427.

6 מ' איש-שלום, מסע נוצרים לארץ-ישראל, תל-אביב תשלי"ט, עמ' 390-391.

תעודה: מכתבים של מיכאל אנמאן (1712)

בנוסף ליומן עומד לרשותנו עוד מקור למסע. כיאה למלומד בן תקופתו שקד אנמאן לנהל התכתבות ענפה עם מכריו, אפילו תוך כדי המסע. שמונה מכתבי המסע השתמרו והודפסו במהלך המאה הי"ח בקבצים שבדיים שונים. שני מכתבים מתכתובת זו מעוררים עניין מיוחד בשל התייחסותם המפורטת לארץ-ישראל. שניהם נכתבו בדמשק באותו יום, 9 בנובמבר 1712. המכתב האחד ממוען למאיור לוס (Cornelius Loos), קצין הנדסה שבדי אשר שוגר לארץ-ישראל בשנת 1710 בהוראה מלכותית, על מנת לערוך רישומים של ביצורים והמקומות הקדושים.⁷ המכתב השני ממוען לראש הלשכה לענייני פנים פיף (Casten Feif), ממקורביו של המלך. במכתב אל לוס מדווח אנמאן על כל מהלך המסע מקהיר עד לדמשק, ואילו במכתב אל פיף הוא מתייחס רק לדרך מירושלים לדמשק, שכן מכתב נפרד נשלח לפיף מירושלים; עקבותיו של מכתב זה אבדו. למכתבו של אנמאן ללוס נוסף נופך של אינטימיות המיוחדת לשני האישים שאך זה חוו את חוויות המסע לארץ הקודש בשליחות מלכם.

שני המכתבים מהווים עדות למצב המדיני הרעוע בארץ-ישראל, לתנאי החיים של תושבי המקום ולאנרכיה בדרכים. גם תיאורים של אתרים מקודשים לא נפקדים מהם, ברם לא כלי הסתייגות ממסורות ואמונות למיניהן שהשתרשו בכנסייה הקתולית, בכנסייה היוונית-אורתודוקסית ובכנסיות המזרחיות.

להלן יובא התרגום של נוסח המכתב המלא אל לוס וקטעים משלימים מהמכתב אל פיף.

E. Wrangel, 'Den första svenska orientexpeditionen och Cornelius Loos teckningar', *Karolinska förbundets årsbok* (1931), pp. 1-59 וכן הקטלוג לתערוכת רישומיו מהמסע שהוצגה במוזיאון הלאומי בשטוקהולם בשנת 1985
A. Westholm, *Cornelius Loos: teckningar från en expedition till Främre Osten 1710-1711*, Stockholm 1985

מכתב למאיור קורנליוס לוס¹

נכבדי המאיור,

מאז עזבתי את קהיר לא הזדמן לי לכתוב אליך, אדוני המאיור. לאחר שאיתרע מזלי ועוכבתי במסעי הן בשל מכשלת אנוש מרושעת והן בשל מחלה, אני ממשיך למלא משימתי. מקהיר שמנו פעמינו לדמיאטה בסיוע הנילוס. כיוון שמפלס המים היה נמוך והרוח – נגדית, כמדי שנה במאי ובחודשים שלאחריו, נותר לי די זמן להתרשם ממהלך הדרך. עלי להודות שזרוע זו של הנילוס יפה פי כמה מהזרוע השנייה, הזורמת לים דרך רוזטה. צפיתי במנסורה, השוכנת במרחק שני שלישי הדרך במורד הנהר, והיא קרובה יותר בשליש לדמיאטה מאשר לקהיר. במקום זה נפל בשבי מלך צרפת לואי ה-9 ואיבד את חלק הארי של חייליו, אשר הצטרפו אליו על-מנת לגרש את התורכים ממצרים ומארץ הקודש. לא רחוק מכאן מצויה הדרך הקצרה ביותר מהנילוס לסואץ ולים האדום – שלושה ימי נסיעה. בדרך זו בוחרים אלה הבאים מסואץ ועוברים דרך דמיאטה בדרכם למקומות אחרים.

77

¹ מכתביו של אנמאן אל לוס ואל פיף מצורפים לכתב-היד של יומן המסע, הארכיון הממלכתי בשטוקהולם, Ra Mskr. Saml. 73 [להלן: אמ"ש]. באשר לפרסומם בשפת המקור ראה: C.C. Gjörrwell (ed.), *Swenska Biblioteket*, I (1757), pp. 250-270 [להלן: ספרייה שבדית]. תודתי נתונה למר גבריאל שטיין עבור סיועו בתרגום המכתבים משבדית.

ntgången. Jag hade en besynnerlig åtrå och längtan efter at komma in eller ingå i et sådant Arabernas följe och lag, gerna wåga derpå löst, at få aftaga alla Palmryiska öfwerkrifterne, som jag och gjort all flit wid at utfråga alla omständigheterna därwid och söka det; Men hwarken kan jag nu få en någorlunda försäkran, ej eller om jag finge, förs jag lita på mig sjelf, efter jag är altför swag och frasslig, kan intet göra en eller två dagsresor, utan at strax ligga sjuk i andra fem eller sex, och således hängla mig fram, knapt by emellan eller desse orterne, mindre wåga mig in i willa öfnen igen, en resa af tje eller tolf dagar aldraringast, hwilket gör mig hjerteligen ondt, äfwen at sjukdomen har tagit bort så mycken tid för mig, och jag mer måste skynda på återresan. För det öfriga, anbefaller jag Wålborne Herr Cancellie = Rådet i Guds milderika beshydd, och lefwer framgent

Wålborne Herr Cancellie = Rådets

Damasco d. 9 November
1712

ödmjuka tjenare
MICHAEL ENEMAN,

3) Profesör Michael Enemans Bref til
Majoren Cornelius Loos.

Min Gunstige Herr Major.

Alt sedan jag reste från Cairo, har jag intet haft
[den]lyktan at skrifwa min Herr Major något til, efter
R i 3 jag

קטעים ממכתבו
הראשון של אנמאן,
בהוצאה שבדית
מן המאה הי"ח

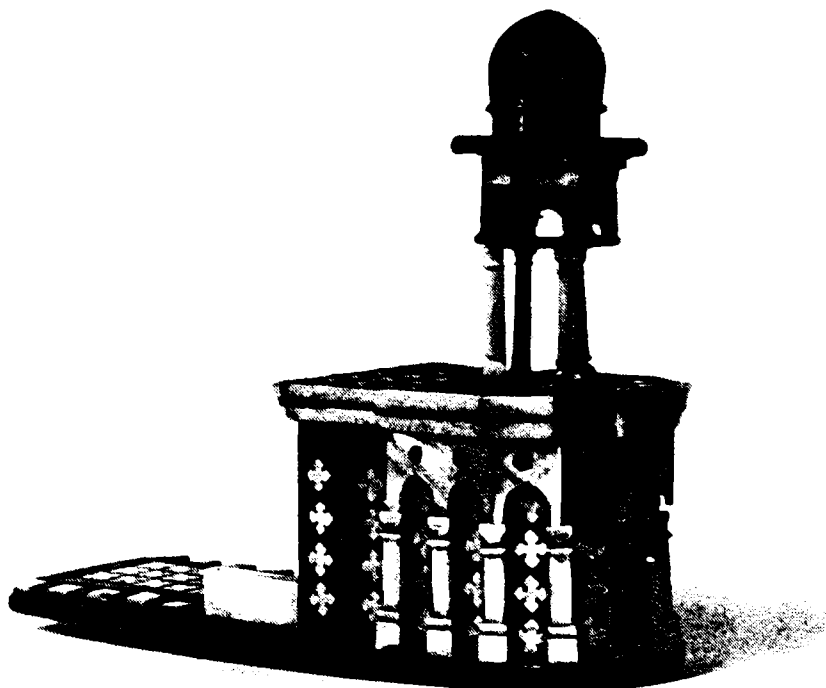
אנו שטנו מקהיר עד דמיאטה במשך חמישה ימים, אך שליח או בלדר עושים את הדרך ביבשה במשך שלושה ימים. הדבר נודע לנו כאשר מצאנו בדמיאטה מכרם עבורנו מאת הקונסול מקהיר,² אשר הובא על-ידי שליח כזה שיצא לדרך יום אחד לאחר שיצאנו אנו למסע, וכבר יצא חזרה יום לפני הגעתנו. דמיאטה שוקקת חיים יותר מאשר רוזטה, הן באשר לבניית אוניות, סירות וספינות מסוג Sembezier³ והן באשר למסחר עצמו.

כאשר הגעתי לעכו,⁴ הגיע גם הצי מדמיאטה, והיו בו למעלה מחמישים אוניות עמוסות באורז, קפה

2 הקונסול הצרפתי קלוד לה מאר (Claude le Maire), אשר בנו הצטרף למסע בקהיר.

3 דגם ספינה צרה וארוכה שנתגדה לשיט חופים. התורכים כינו דגם זה sumbeki.

4 אנאמן הפליג מדמיאטה ב-11 ביוני, ואילו לעכו הגיע ב-14 בספטמבר 1712, בדרכו חזרה מירושלים.

תבנית של הקבר הקדוש, עשויה צדף, מזכרת מקובלת מירושלים במאה הי"ח

ועוד. הוא מגיע מדי שנה לערי פלשתינה וסוריה ועד לאלכסנדריה ופאיאס [Paias],⁵ כאשר הוא מוגן על-ידי שתי אוניות מלחמה של השולטן.⁶

מפקד המצודה [Disdar Aga] ביפו דרש בשלומך בחמימות. הוא מאוד רצה לעזור לי בהמשך המסע, אך נבצר ממנו לסייע לי, אלא עד רמלה — קצה תחום סמכותו.⁷

כבוד המאיור היה מואס ביפו מהר יותר ממני, אילו נשאר שם יומיים-שלושה, ואני נאלצתי להמתין חמישים יום עד שהעוטי לצאת, וגם אז נסעתי תוך כדי סיכון.⁸ בעונג רב חזיתי במו עיני באתרים העתיקים שירושלים מתאפיינת בהם ושאותם הכרתי כבר מקריאת כתבי-הקודש וכתבים אחרים. למשל: הר-הזיתים במזרח, המשתפל לעבר עמק-יהושפט מזה, והר-מוריה שממול, אשר בו צריחי החומה משתפלים לעבר העמק מזה; וכמו כן הקבר המושלם ביותר; כפר-השילוח והבריכה, כולל גיא בן-הינום והר-ציון בדרום; וכן הר-הקלבריה והגיחון, מקום בו שוכן כיום מנזר המושיע (St. Salvator), אשר היה קודם לכן מחוץ לחומת העיר ועתה מצוי בתוכה. משום כך מקבלת העיר צורה הדומה למרובע, בעוד שלפני כן דמתה לחצי סהר או, כפי שאחרים אומרים או טוענים, לצורה של שדרית.

5 עירת חוף בתורכיה, צפנית לאלכסנדריה.

6 ראה: A. Cohen, *Palestine in the 18th Century*, Jerusalem 1973, p. 290.

7 מפקד המצודה ביפו מתואר ביומנו של אנמאן כאיש טוב ואוהד נוצרים. הוא סיפר לאנמאן כי מדי שנה נאלץ לצאת לשבע עד שמונה פשיטות נגד כנופיות ערבים השודדות את האיזור הסמוך ליפו. את עוינותם ייחס לתקרית שבה יניצירים אחדים הרגו ראש כנופיה כזו מאיזור עזה. ראה: אנמאן, יומן, עמ' 105.

8 אנמאן שהה ביפו מה-13 ביוני עד ל-1 באוגוסט 1712. בשל התחדדות היחסים בין הפחה החדש של עזה לערבים רבו ההתנכלויות בדרכים וכנופיות ערביות צרו על יפו. כשנדע להם כי בנו של קונסול נמצא בין הנוסעים, הם תבעו 500 ריקסדלר תמורת זכות מעבר. תביעתם לא נענתה. אנמאן נשאר ביפו עד לבואו של הפחה החדש ליפו, והוא אפשר את המשך המסע לרמלה. שם הצטרף לשיירה גדולה יותר שכללה יהודים, שהיתה בדרכה לירושלים. ראה: אנמאן, יומן, עמ' 103, 108.

אולם בכל הנוגע למקומות הקדושים, מצאתי אותם בערך כמו שתיארתי לעצמי. חלקם יפים ומהימנים, כמו הריהקלבריה, כולל קבר ישו. ואילו אחרים בדויים ומלאים אמונות תפלות, כמו הסימן שנותר מחגורתה של הבתולה מרים, טביעת גופו של סטפן הקדוש, העקבות שמוצגים בנחל-קדרון כעקבותיו של ישו וטביעת רגל אחת בהריהזיתים וכו'. מעולם לא נכתבה על כך מלה בימיה של הקהילה הקדומה והראשונה. ואיני צריך אף לפרט מקומות אחרים. הבתולה מרים הוקירה בוודאי את כל המקומות והמבנים שיוחסו לכבודה ולפולחנה.

כל הנזירים הקשישים, הגוארדיאנוס,⁹ הוויקאריוס¹⁰ ורבים ממקומות אחרים, משבחים מעל לכל את סגולותיו של כבוד המאיר, חריצותו, אורח-חייו ונועם הליכותיו. היה לי הכבוד לקיים חליפת מכתבים עם הגוארדיאנוס והפרוקורטור החדש.¹¹ ואני יכול לומר שעד כה היא מתנהלת כסדרה בהתחשב ביכולתי המוגבלת לקיימה עקב בריאותי הלקויה.

אני יכול גם להעיד שלכל אורך דרכי בחלקי הקיסרות התורכית, שבהם ביקרתי, לא פגשתי איש יותר מלומד ויודע ספר מאשר הגוארדיאנוס, לא מבין הרומים-קתולים, היוונים או אחרים.

ברם, מה דעתו של כבוד המאיר עכשו על היניצרים כאן? בסיוע כמה מאות מהם ניהל הפחה מלחמה במשך ארבעה חודשים על כפר אחד בלבד, שאינו רחוק משכם. הכפריים לא רק שהתנוגנו היטב, אלא אף קטלו ופצעו יותר ממאה יניצרים. באשר [ליניצרים] האחרים כאן, הרי שנשלחו לפני כמה שנים על מנת להגן על העיר ועל הנוסעים אליה מפני כנופיות של ערבים. הראשונים שהגיעו הנה הכניסו פחד גדול בחבורה זו [בכנופיות הערבים], אך אלו אשר הגיעו לכאן לפני שנתיים, מאתיים עד שלוש מאות יניצרים, נמצאים במצב כה ירוד עד כי הם מבקשים מהערבים לעבור בדרכים, ומגישים להם כל מיני שירותים.¹² אי אפשר לדבר על הפעלת כוח באמצעותם. כאשר עזבתי את ירושלים שכרתי ארבעה יניצרים, אשר היו צריכים להעביר אותי ללא פגע, במהירות ובמידת הצורך – בכוח, אולם כאשר הגיעה שעת היציאה למסע הם התנצלו על שאינם מצטרפים, ואף מסרו לערבים דבר יציאתי למסע. כאלה הם הלוחמים היום, ולהם אחים ועמיתים רבים מדי בכל הדרכים הללו.

הזמן אינו מאפשר לי לכתוב יותר אודות נושאים רבים בירושלים, והוא מאיץ בי לעבור [מקומות] אחרים, כגון עין-כרם, מקום שבו הדבר הבדוק ביותר הוא האוויר הצח והטוב, כולל המעלה של שקט ורוגע מבפנים ומבחוץ כאחד. כל שאר המקומות אשר מצביעים עליהם, כלומר המדבר של יוחנן המטביל, מקום הולדתו ובית-ההארכה שבו הבתולה מרים בירכה את שארת בשרה אלישבע, ניתנים בקושי רב לזיהוי דאי. אמת שיוחנן נולד במקום זה, אמת שהיה במדבר, אמת שאלישבע קיבלה את ברכתה של הבתולה מרים ושהדרכים נמצאות בגב הריי-הודה. אני אהיה מוכן לקבל מקומות אלה כנכתיים, אם על-סמך המסורת ואם על-סמך אגדות המייחסות לעצמן עתיקות יומין, אולם מאחר שכורכים סביבם אמונות תפלות רבות כל-כך, עדיף להציב סימנים של ספק.

בית-לחם היא ודאית, ועל כן מקום יקר ואהוב. מעל לכל, נעים לשהות ליד האבוס של ישו, ולהגדיל את השמחה הלהיטה וחדות הלב נוכח מקום הולדתו ואכסנייתו השפלה של ישו, בנו של האל העליון. החדרים מעוצבים ביופי רב ומקושטים בעבודות כסף ופיתוחי אבן, אשר מוזר למוצאם כאן ובעין-כרם; נזירים מבוזזים הרבה כאשר ניתנת להם האפשרות. אני נזכר בדברי הירונימוס אשר התלונן על שהנוצרים הרחיקו משם את אבוס החימר והציבו במקומו אבוס כסף. לדבריו, האחרון מתאים יותר למהותה של עבודת אלילים. ואילו החימר צריך היה להיות נאה ומתאים יותר לנוצרים בבואם להרהר אודות הולדת משיחם.

האב פאציפיקוס [P. Pacificus] סיפר כי כבוד המאיר ניסה להגיע למר-סבא, אך נתקל בכמה קנוניות של

9 Guardianus — תוארו של ראש מנזר פרנציסקני. הכוונה לראש הקוסטודיה של ארץ הקדוש, משרה שהיתה שמורה לחברי המסדר הפרנציסקני. בעת הביקור של אנמאן כיהן במשרה זו Lorenzo Cozza, אשר התמנה מאוחר יותר לחשמן.

10 Vicarius — תוארו של ממלא-מקומו של ראש הקוסטודיה. בעת הביקור כיהן במשרה זו Teodosio Calvet.

11 תוארו של הממונה על המינהל ההכספים בקוסטודיה. בעת הביקור כיהן במשרה זו Pietro Frances.

12 על מצבם הירוד של היניצרים בירושלים באותה תקופה ראה: כהן (לעיל, הערה 6), עמ' 271, 276.

ערבים נגדו ונאלץ לשנות בשל כך את המסע, דבר שאינו נדיר בימים אלו, מאחר שכל הארץ שרויה במהומה. אני נאלצתי להתגנב בשעות הלילה, ומשם לים-המלח, גם כן בשעות הלילה, בעזרת נזיר יווני. באופן כזה יכולתי לראותו, אך לא כפי שרציתי, ובמיוחד לא את מפעל המלח של הערבים אשר בסביבתו. וכן לא יכולתי לשוט במים ולחפש את הבניינים של סדום, האמורים להיות בקרקעית הים, מפני שאין – ולא היה מזה שנים – אפילו בול-עץ שניתן לשוט בים באמצעותו. ייתכן שמעולם לא היה בנמצא, אלא – אם-כן ניתן היה להפיק או למשות מהים דבר תועלת כלשהו.

בעכו הכל שבקו חיים. אדון מאסהוק [Maashouk]¹³ נפטר כבר בחג המולד. חברי למסע אדון סילברקראנץ [Silfvercrantz]¹⁴ נפטר ונקבר בחודש יולי עם חברנו השלישי למסע קלוד לה-מאר [Claude le Maire], בנו של הקונסול לה-מאר בקהיר. שניהם נסעו לכאן מיפו על-מנת לחפש דרך לירושלים, אך שניהם נתקפו בחום גבוה מאוד ומתו. כאשר עמדתי לעזוב את עכו, הגיעו ארבעה סוחרים אנגלים מחלב, האדונים בוברי [Bouverie], ריצ'רד [Richard] ואחרים, במגמה להגיע לירושלים. סיפרתי להם על הקשיים שלי ושלפי מיטב ידיעתי צפוי להם אותו מצב. אך כל האחרים הבטיחו להם כי הדרך בטוחה. בנותנם אמון באחרים, הם יצאו לדרך. ברם לאחר שהתקבלו על-ידי הפחה בג'נין, נשדדו בשכם על-ידי לוחמים עד כדי כך שלא העזו לחזור באותה דרך. הם בחרו לחזור דרך יפו, אך נסתבר להם כי דרך זו אינה טובה יותר. בכפר הראשון היה עליהם לשלם עשרים דוקאטים במקום עשרים פארה. בהר שילמו לערבים שלושים דוקאטים, וקיבלו עוד מכות נמרצות בתמורה. ביפו, כאשר, למזלם, כבר עמדו לעלות בחופזה על סירה, התקרבו מאתיים או שלוש מאות ערבים לחוף ודרשו מאתיים דוקאטים. הם איימו על בעל הסירה בהרס ביתו ובמוות, אם יצא לשיט לפני שישולם הסכום הנדרש. ברם, האנגלים, בהיותם כבר במים, אילצו את הספן לצאת למים העמוקים וכך, לבסוף, נחלצו.

את המעשה הזה סיפרו לי הם עצמם עם חזרתם לצידון, שם מצאו אותי חולה ומרותק למיטה, ולא יכולתי להצטרף אליהם במסעם חזרה לחלב. דומני כי עברו עליהם חוויות קשות יותר משחיו מוכנים להודות.

בנצרת הכל עומד על מכונו, ונזירים מתנהגים שם כמו במקומות אחרים, כאילו האתר המקודש להם נמצא באיטליה באַגְרוֹ פִּיֶצֶינֶוֹ, בקאָנְהֶ לְאוֹרְטָאנָה המפורסם.¹⁵ אותו בית אמור היה לעמוד במקום שעומדת כיום הכנסייה הידועה בבית הוריה של מרים ושבזו בלטה את ילדותה. ברם, החדר הקטן או החדר בעל הכיפה הסמוך לו, שבו ניצבים עמודי הגראניט והשיש, אמור להיות מקום הבשורה, שם הודיע המלאך למרים הבתולה את דבר הולדתו של ישו. לכן מכונה [מקום] זה קאפלת המלאך, והם טוענים שלא שונה בו דבר מאז. אין לי פנאי לספר אודות האתר הקדוש ליד המעיין או להזכירו כפי שצריך היה. כמורכב לא את גרסת הפרנציסקנים, המכנים את המקום חדר קבלת האורחים, מפני שהמלאכים קידמו את מרים הבתולה

13 פאול מאסהוק כיהן כסגן הקונסול של הולנד ואנגליה בעכו. אנמאן מספר ביומנו כי מאסהוק הצליח להשפיע על הערבים להימנע מלערוך מסעות שוד על עכו לתקופת מה. ידיברתו נחשבה בעיניהם יותר מאשר מכתב או פירמאן תורכי. ראה: אמ"ש, דף 124א. בעשור הראשון של המאה הי"ח עודד מאסהוק את יצוא הכותנה דרך עכו על-ידי התקשרות ישירה למרכזי הגידול בכפרי הגליל, ותוך עקיפת הסוחרים הצרפתיים בצידון. על תרומתו הכלכלית לאיזור ראה: כהן (לעיל, הערה 6), עמ' 11-13.

14 יוהן סילברקראנץ היה פקיד בלשכת האוצר השבדית, ומשימתו במסע היתה לחקור את אפשרויות החרירה של הסחר השבדי לרצועת הלבנט. הוא הותיר בין חפציו בעכו תזכיר למלך שבדיה, הכתוב ברוח מרקנטיליסטית ואנמאן הביאו לשבדיה. סילברקראנץ ממליץ שם, בין השאר, להתיר ישיבתם של יהודים בשבדיה על-מנת לעודד המסחר. המלצתו אומצה רק בשנת 1782. התזכיר ראוי למחקר בשל שפע ידיעותיו על המסחר בין אירופה למזרח-התיכון בראשית המאה הי"ח. ראה: J. Silfvercrantz, *Om svenska handels inrättning pa levantien och om de manufacturer*, (ed. L. Salvius), Stockholm 1762

15 הכוונה למסורת שטופחה סביב הבית הקדוש של מרים הבתולה בלוצ'ינו שבחבל אַנְקוֹנָה. לפי המסורת, העתיקו מלאכים את ביתה מנצרת, עם נפילת עכו הצלבנית. לאחר כמה נסיונות כושלים, מצאו המלאכים את לורטו כמקום המתאים להצבתו. כראיה לכך סופר כי ביתה בלורטו עומד, כביכול, ללא יסודות בניין. ראה: H. Leclercq, 'Lorette', *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, IX, cols. 2473-2511

בברכת Salech Maria,¹⁶ כאשר הגיעה לשם על-מנת לשאוב מים. כמורכן לא את גרסת היוונים שהם בעלי המקום כיום, והטוענים שהמלאך גבריאל התגלה שם לראשונה לבתולה מרים, אלא שהיא נבהלה מפני המלאך במידה כזו שברחה חזרה מבלי שהספיקה לשמוע דבריו. שתי הגרסאות טובות בעיני באותה מידה, האחת חסרת שחר וכך גם השנייה.¹⁷

בטבריה או בימת הכינרת אין סימן לדגה רבה, כפי שכבוד המאיוור ציין כאשר היה שם. סירתי לאורך כל החוף לכיוון המעיינות החמים, ולאחר מכן שהינו שם כשלוש שעות. אם-כי ניסינו לדוג כמיטב יכולתנו, יכולנו לתפוס בקושי [דג] אחד או שניים מכל הדגים, ולטעום אותם.

ראיתי את הירדן, את התבור שממנו רצו אנשי נצרת להפיל את ישו ואת כל המקומות בדרך לשם. שאותם כבוד המאיוור מכיר היטב. ברם המקומות הברזקים ביותר מביניהם ראויים לציין בשמם.

הכרמליטים מתגוררים שוב בכרמל.¹⁸ שם התעייפתי מהר מאוד בשומעי על מה שמקובל לראות כאתריהם של אליהו ואלישע, פרט למעיין, לגינה ולמקום המזבח. מיקומו של המזבח בכיוון מזרח נראה לי כמדימין ביותר, כפי שמוכח על-ידי הנחל הקטן הזורם אל תוך הקישון הסמוך.¹⁹ שם הטביע הנביא את נביאי הבעל, כפי שניתן לקרוא בספר מלכים א, פרק יח. באשר למעיין, ייתכן שהנביא אכן שתה ממנו, ברם הוצאת המים על-ידו מההר בדרך נס אינה כתובה בכתבי הקודש, לפחות. באשר לגינה הם עצמם טוענים שהם מסתמכים על אגדה, והפתגם שלנו ניתן בהחלט לשימוש, דהיינו שגם הם...²⁰

בצור מצאתי בכנסייה הרוסה עמוד מופל יפה מאוד, שעשוי משיש וגראניט, חצוב בצורת לב, גדול וארוך, שכמותו מעולם לא ראיתי, ומעטים כמוהו בנמצא.

מעבר לצידון [Seyda], בסמוך לצידון העתיקה, מצאתי בהר מחילות חצובות באמנות וקברינו יהודיים בעלי סגנון מיוחד, אשר קשה עד מאוד לתארם.²¹ הם שונים מאלו שליד חקלדמא בירושלים, אך דומים למדי לאלו המכונים קברות המלכים, צפונית לירושלים, שהשתמרו באופן טוב יותר מכל הקברים הישנים בירושלים.

מחלתי עיכבה אותי בצידון²² זמן כה ממושך עד שמנעה ממני להגיע לדמשק ולצפות ביציאת השיירה

16 שלום עליך מרים. הנוסח המובא במקור הוא שיבוש של 'saalem alech'
 17 במכתב לקסטן פייף מתאר אנמאן את היישוב בנצרת כדלהלן: 'נצרת כפר קטן, שבו שוכנים תושבים נוצרים-מארונים, יוונים וכן תורכים, והוא נתון לשלטונו של הפחה של צידון. הם מוטחים גם על-ידי הפחה של ג'נין, אשר נוהג לחרור מהשומרון. זה חייב להדאיג בעיקר את הפרנציסקנים, שבידיהם כמות גדולה של דולרים ספרדיים ואשר הללו [שני הפחות] היו חפצים לטייע במנייתם, [כלומר: לשים עליהם יד]'.
 18 אנמאן מספר ביומנו כי שנה לפני ביקורו חזרו הנזירים למקום מושבם (במנזר הכוכים של פרוֹקפֶר), לאחר שגורשו משם כמה שנים לפני כן. יישובם מחדש נעשה בהתערבות 'הקונסול הצרפתי וסוחרים טובים', אשר השיגו עבורם אישור הפחה של ג'נין. תמורת האישור היה עליהם לשלם לפחה תשלום שנתי בסך מאה ריקסדלר. ראה: אמ"ש, דף 121-122א. על השתדלנות הצרפתית אצל שליטי הכרמל למען המנזר הכרמליתי, מאז הקמת המנזר על-ידי האב פרוספר בשנת 1631, ראה: א' כרמל, תולדות חיפה בימי התורכים, ירושלים, 1977, עמ' 42-47.
 19 הכוונה למוח'רקה. במכתבו לפייף מכנה אנמאן את הנחל הקטן Mocata.
 20 חסר במקור.

21 אנמאן מזכיר ביומנו את קברי הצדיקים ר' אליעזר איש ברתותא, ר' זבולון בן יעקב, בצלאל ואהליאב.
 22 אנמאן התארח בצידון בביתו של הקונסול הצרפתי פולאר (Poullard). הוא מביא ביומנו ידיעה ייחודית בדבר הימצאותם של 1500 יהודים בצידון הממתינים לכניסתם לארץ-ישראל. 'בצידון נמצאים 1500 יהודים אשר הגיעו מארצות נוצריות ומיישובים עות'מאנים בדרכם לארץ המובטחת. הם ממתינים כאן בקוותם לזמנים טובים יותר, שכן מצוקת העתים הפורצת מכל עברי ארץ הקודש מרתיעה אותם'. ראה: אמ"ש, דף 130ב. במכתבו לפייף מתאר אנמאן את המצב הפוליטי בצידון כדלהלן: 'בצידון מצאתי יותר חורבן מאשר בניינים שלמים ואף לא [ראיתי] חיילים, על-אף שהפחה הינו בדרגה של שלושה טוח' [מקביל לוֹחִיר]. הוא איש אשר מעדיף לחיות בשלום עם הדרחים והמתקוממים [ההדגשה שלי, מ"ל]. הוא מעדיף להסתפק במסים המקובלים בארץ מאשר להחזיק חיילים ולערוך מלחמות. זאת בניגוד לקודמו, אשר הפסיד [במלחמות] יותר משהרוויח בהן, גרם להרס הארץ, ואף לא אסף יותר מידי או מס השולטן. במקומות כמו עזה, ג'נין, צידון וטריפולי, אין יניצרים אלא כמה חיילי משמר או שכירי חרב מקומיים [neferli]. לצורכי בטחון מחזיקים הפחות לעצמם עד מאה איש בהתאם לרצונם ויכולתם הכספית. המצב המחוראן כאן הוא לאחר קרב עין-דרעה (1710). שבו שיקם האמיר הדרוזי חיידר את מעמדו ואת מעמד משפחת הזיארינה, שעם צאצאיה נמנה טיהר אל-עומר. ייתכן שבני משפחה זו הם המכונים, בפי אנמאן, 'המתקוממים'.

תעודה: מכתבים של מיכאל אנמאן (1712)

של האמיר חג' [emirchatz] למכה ולמדינה. [למדינה] יקח עימו האמיר בד הדומה לזה שיישא האמיר חג' מקהיר למכה. עשיתי מאמץ לא קטן על-מנת לראות את בואה של שיירת הפרסים, היוצאת בעקבות האמיר. הוא עמד והמתין להם במזריב, מהלך שלושה ימים מדרמשק. ראיתי את ראשיתו של הנהר או הנחל אשר כונה בעבר כריסורואס ובעבר הרחוק יותר – פרפר,²³ וכן, כיצד הוא מתפצל לשישה או שבעה יובלים, כך שהוא מוביל מים לכל העיר ולגניה. לאחר מהלך שעתיים מחוץ לעיר הם נבלעים לתוך ביצה. אני חייב להניח לעת עתה לדברים אחרים, מיוחדים יותר, ולהשאירם, בעזרת האל, ל[מועד] מאוחר יותר, מאחר שאני נתקף כרגע בעייפות ובחולשה, כשם שנתקפתי בכל המקומות שבהם נאלצתי להיות מרותק למיטה, לעתים פחות לעתים יותר. אני מאחל לכבוד המאיור מיטב הברכות ובריאות.

בנאמנות מתמדת
כבוד המאיור
משרתך הכנוע
מיכאל אנמאן

דמשק, 9 לנובמבר 1712

קטע ממכתב לקסטן פייף²⁴

בדרכו חזרה מירושלים ליפו נאלץ אנמאן לעבור בדרך עוקפת, משום שכנופיות של ערבים חסמו את שלוש הדרכים העיקריות. במכתבו אל לוס הוא מציין, כזכור, כי היניצ'רים גילו לערבים את דבר יציאתו מירושלים. בתיווכם של הפרנציסקנים נמצא לבסוף סובאשי²⁵ מירושלים, אשר ניאות תמורת שנים-עשר דוקאטים להובילו בדרך עוקפת יחד עם עוד ארבעה אנשים. אנמאן אינו מציין את מסלול דרכו להוציא המידע כי עבר את אמאוס וכי הדרך ארכה כשלושה ימים, לעומת שתיים-עשרה שעות בדרך הראשית. במכתבו לקסטן פייף הוא מתאר את אורח-חייהם של הכפריים שפגש בדרכו ולהלן הקטע בשלמותו:

במהלך מסעי היתה לי גם הזדמנות לראות את חבל הארץ השוכן בהרי יהודה ואת אורח חייהם של תושביו. עלי להודות כי ככל שהעמקתי לתוך הארץ, והתרחקתי מערים, כך מצאתי ארץ מאושרת בשרותיה, במטעי הזיתים והתאנים ובשאר גניה. מצאתי משהו מפירותיה וגידוליה של הארץ שאי-אפשר לראות כאשר עוברים בדרכים הראשיות. באשר לאורח-חייהם, הרי בכל כפר מתקיים מדי יום מפגש או התוועדות. במקום שקיים בו מסגד קטן עומד לצדו קיוסק או סככה, העשויה משריגי גפן או עצים המעניקים צל, ותחתיה חדר מוגבה המרופד בשטיחים. לעתים אין במקום מסגד אלא רק סככה והחדר המוגבה. שם מתאספים כל האדונים והגברים מדי ערב; תחילה על-מנת לערוך תפילת הערב, ולאחר מכן מביאים להם מזון והם אוכלים בקבוצה או בקבוצות אחדות בהתאם למקום העומד לרשותם. לאחר מכן הם משוחחים ביניהם עד בוא שעת תפילת הלילה. לאחר מכן הם שוכבים שם לישון. הסיבה העיקרית לכך היא שבאופן כזה הם מקיימים שמירה מחוץ לבתיהם, ומוכנים להתגונן אם משהו יתקוף אותם. דבר זה מתרחש כאן לעתים מזומנות כאשר כנופית שודדים אחת תוקפת ומשמידה את זולתה, כולל בתים, גנים, בקר, חיי אדם ורכוש.

83

23 מלכים ב, ה יב: 'הלא טוב אבנה ופרפר נהרות דמשק'. מקובל לזהותם כיום כוואדי פְּרָדָה ונהר-תְּמָאָה.

24 כפי שהוזכר כבר, גם מכתב זה נכתב בדמשק, ב-9 בנובמבר 1712.

25 דרגת פיקוד צבאית או משטרתית בממשל העות'מאני.

Damasco 4:9 Novbr.
1712.

M. J. A. L. Major (C. A. L. A.)

Handwritten text in German script, likely a letter or document, starting with a large initial 'L'.

Handwritten text in German script, continuing the letter or document, starting with 'in, und die...'

M. J. A. L. Major

Michael Erenan

תחילתו וסימונו של מכתב אנמאן מיום 9 בנובמבר 1712, דמשק

על-כן עליהם להקפיד הן בשמירה והן בבניית הכפרים שלהם על גבעות תלולות או במקומות המוגנים באורח טבעי. גם בשעות היום הם פוקדים אותה סככה, לרוב בשעות הצהריים, על-מנת להתפלל ולאכול יחדיו. דבר זה כה נפוץ ושגרתי עד כי עוברי אורח זרים, אפילו העניים שביניהם, הולכים למקום זה וזוכים לאותו יחס כמו יתר האנשים, ואפילו תבן לטוסייהם יקבלו בחינם. המזון מורכב, בהתאם לעונה ולמצב, מדבש, זיתים, שמן, ירקות, חימוץ, ולעתים כולל גם תמרים מיובשים, לחם אפוי על גחלים ומים טריים. אני כוודתי כך בנימוס רב לאורך כל הדרך בכל אחד מהכפרים שבהם עברתי, וזאת על-יאף שבני לוויית הציוגו אותי לעתים כיהודי, בן לעם אשר אף פעם אינו מצליח — או רק לעתים רחוקות מצליח — להתחמק מקללה ומיחס של תיעוב. עם כל זאת ראיתי עצמי בר-מזל כאשר הצלחתי לעבור את המצבים והכנופיות הללו ללא כל פגע.